Серпень минулого року я провів у Каденаббії, невеличкому містечку на озері Комо,[23] одному з тих, які так мальовниче причаїлися там поміж білосніжними віллами і темним лісом. У цьому місті панує тиша і спокій навіть у розпал весни, коли на вузькій пляжній смузі повно туристів із Белладжіо і Менаджіо, а тепер тут просто сонячний рай для самітників, сповнений квіткових ароматів. Готель був майже порожнім: кілька дивакуватих гостей, які підозріло придивлялися до своїх сусідів, не розуміючи, як можна було обрати для літнього відпочинку таку забуту Богом місцину. Щоранку кожен із них дивувався, що інші досі не виїхали. Мене особливо зацікавив один немолодий чоловік, дуже елегантний і статечний, який одночасно нагадував підтягнутого і застебнутого на всі ґудзики англійського лорда і завсідника паризьких салонів. Він не займався жодним із водних видів спорту і цілими днями замислено спостерігав за тим, як тане в повітрі дим цигарки, або гортав якісь книги. Гнітюча самотність двох дощових днів і його дружнє до мене ставлення швидко додали до нашого знайомства щирості, яка зробила майже непомітною чималу вікову різницю. Він народився у Ліфляндії, виховувався спершу у Франції, а згодом в Англії, ніколи не займався нічим конкретним і вже багато років не мав постійного місця проживання, був бездомним у тому аристократичному сенсі естетських вікінгів і піратів, які під час своїх набігів на світові столиці жадібно вбирають усе найцінніше. Він по-дилетантськи розумівся на всіх видах мистецтва, але сильнішою за любов до прекрасного була його благородна і зневажлива відмова служити музам. Він завдячував їм тисячами приємно проведених годин, але не відчував жодної потреби присвятити хоча б мить власного творчого горіння. Життя таких людей можна було б назвати зайвим і нікому не потрібним, бо вони нічим не пов'язані з суспільством і тисячі цінних вражень, назбираних ними за життя, не перейдуть нікому в спадок і будуть назавжди втрачені у момент завершення їхнього земного існування.

Я сказав йому про це одного разу, коли ми після вечері сиділи перед готелем і спостерігали, як на наших очах поволі темнішає світле озеро. Він осміхнувся:

– Можливо, ви маєте рацію. Хоча я не вірю в спогади: кожен епізод із нашого життя зникає назавжди разом із тою миттю, коли ми переживаємо його. А поезія – хіба вона не помирає так само через двадцять, п'ятдесят, сто років? Але сьогодні я розкажу вам одну історію, мені здається, з неї можна було б зробити непогану новелку. Ходімо! Такі речі краще розповідати під час прогулянки.

І ми пішли вздовж мальовничого пляжу, що ховався у тіні старезних кипарисів та розлогих каштанів, поміж гіллям яких неспокійно відблискувало озеро. На протилежному березі, мов біла хмара, розташувалося Белладжіо, м'яко окреслене невловимими кольорами призахідного сонця, а високо-високо над темним пагорбом у світлі останніх сонячних променів діамантовим блиском відсвічувала вілла Сербеллоні, оточена короною муру. Трохи задушливе тепло вечора зовсім не заважало нам, навпаки, обіймало тінь і наповнювало повітря ароматом невидимих квітів, немов м'яка жіноча рука.

Він почав свою розповідь:

– Насамперед я повинен зробити зізнання. Я не казав вам раніше, що уже відпочивав тут, у Каденаббії, минулого року – о тій самій порі і в тому ж готелі. Це може здатися дивним, особливо після моєї заяви, що я намагаюся уникати будь-яких повторів. Але послухайте мене уважно! Минулого року тут було так само порожньо, як і тепер. Приїхав той самий чоловік із Мілана, який цілими днями рибалить, вечорами випускає рибу назад, у воду, а наступного ранку знову береться за вудку. Ще були дві англійки, їхню нечутну рослинну присутність важко було зауважити. Окрім того, милий юнак із тендітною вродливою дівчиною, я і досі не вірю, що вони були одружені, надто вже бурхливо виявляли своє кохання. І, нарешті, німецька сім'я, дуже характерні типажі з півночі Німеччини. Немолода жінка міцної статури з волоссям кольору вигорілої соломи, неприємними жестами, прискіпливим колючим поглядом і гострим сварливим ротом, формою схожим на дірку, похапцем прорізану ножем. А з нею сестра, у цьому не виникало ні найменшого сумніву – такими схожими були їхні риси, тільки у сестри

вони були м'якшими, зморщеними, ніби порозпливалися. Жінки майже не розлучалися, але й не розмовляли одна з одною, весь час схилені над вишиванням, вигаптовували на тканині відсутність власних думок – ці невблаганні парки, богині світу нудьги та обмеженості. А поміж ними приблизно шістнадцятирічна дівчинка, підліткова незграбність якої уже почала набувати по-жіночому округлих обрисів; це була донька однієї з них, не знаю, котрої саме. Дівчинка була не надто вродлива, занадто худа і ще не сформована, а крім того, ясна річ, жахливо вбрана, цілком без смаку. Але у її безпорадній замріяності було щось зворушливе. Великі очі, наповнені темним світлом, завжди злякано ховали свій блиск від чужого погляду. Вона також весь час вишивала, але її рухи часто сповільнювалися, пальці ніби засинали, і вона застигала з нерухомим замріяним поглядом, спрямованим кудись понад озеро. Не знаю, чому мене так зачепив цей погляд. Можливо, це було банальне, але неминуче порівняння, яке завжди спадає на думку, коли бачиш уже зів'ялу матір поряд зі щойно розквітлою донькою, коли думаєш про тінь зморшок, уже захованих на щоках, про втому, яка причаїлася у кожній усмішці, про розчарування, яке прийде на зміну кожній мрії. А можливо, мене привабила її нестримна і безпредметна меланхолія, яка щойно вибухнула у ній і проявлялася в кожному жесті, знаменуючи початок тої короткої миті, коли дівочий погляд жадібно чіпляється за все, шукаючи того, на кому можна було б зосередитися і повиснути, ніби гнилі водорості на затонулій колоді. Мені було страшенно цікаво спостерігати за нею, за її замріяними вологими очима і поривчастою ніжністю, з якою вона голубила кожного вуличного кота чи пса, бачити неспокій, що примушував її хапатися за все відразу і нічого не доводити до кінця. Нетерплячість, із якою вона гортала кілька нещасних книжечок готельної бібліотеки або свої обидві привезені з дому і зачитані до дірок збірочки віршів Ґете і Баумбаха[24]... Чому ви смієтеся?

Я перепросив:

– Просто через таке сусідство – Ґете і Баумбах.

– А, це. Звичайно, це кумедно. Але з іншого боку, не так уже й смішно. Повірте мені, що дівчаткам у такому віці абсолютно все одно, які вірші вони читають – хороші чи погані, справжні чи надумані. Поезія для них – лише чаша, з якої можна втамувати свою спрагу, і вони не звертають уваги на якість вина, бо сп'яніли ще до того, як почали пити. І ця дівчинка також була по вінця наповнена нерозтраченою чуттєвістю, яка блищала в її очах, примушувала кінчики пальців тремтіти над столом, а ходу наділяла особливою, трохи незграбною легкістю, водночас окриленою і полохливою. Було помітно, що вона прагне спілкування, що їй дуже хочеться поділитися з кимось відчуттями, які переповнюють її, але поряд нікого не було, лише самотність, мерехтіння голки та стукіт спиць праворуч і ліворуч, холодні підозріливі погляди тітки і матері. Мені стало її страшенно шкода. Але я не міг навіть підійти до неї. Бо, по-перше, що подумають про чоловіка мого віку, який розмовляє із дівчинкою, а по-друге, я ненавиджу будь-які сімейні знайомства, а особливо знайомства з матронами поважного віку, це відразу зіпсувало б усе спілкування. І тоді мені спала на думку трохи дивна річ. Я подумав собі: переді мною молода, наївна, недосвідчена дівчина. Вона вперше приїхала до Італії, а ця країна завдяки англійцеві Шекспіру, який ніколи тут не був, у Німеччині вважається краєм таємних любовних пригод, віял, що в потрібний момент падають на землю, кинджалів, вчасно вихоплених із піхов, батьківщиною романтичного кохання, Ромео, масок, дуеній, ніжних амурних листів. Напевно, вона багато мріє, а хто може збагнути дівочі мрії – ці білі пухнасті хмаринки, які сунуть по небу без конкретної мети і так само, як хмари, увечері набирають яскравіших барв, із рожевих перетворюються на багряні. Їй ніщо не може здаватися неправдоподібним або неможливим. Тож я вирішив вигадати їй таємничого коханця.

І ще того ж вечора написав листа, сповненого шанобливої і покірної ніжності, із численними туманними натяками і без підпису. Листа, який ні про що не просив і нічого не обіцяв, водночас жагучого і стриманого, одним словом – справжнього романтичного листа, які бувають у віршах. І як я знав, що вона завжди першою приходить снідати, бо душевний неспокій не дає їй довго спати, – то поклав листа під серветку на її столі.

Настав ранок. Я спостерігав за нею із саду, бачив її величезне здивування, навіть переляк, бачив, як раптово почервоніли її завжди такі бліді щоки і шия. Бачив, як вона безпорадно озирнулася, здригнулася і зі злодійським поспіхом заховала листа. Тоді сиділа за столом, неспокійна, нервова, майже не торкнулася їжі, а потім побігла геть, подалі, у потайний закамарок, кудись у тінь, де немає ні душі, щоб перечитати таємниче послання ще раз… Ви хотіли щось сказати?

Я мимоволі зробив рух, який тепер змушений був пояснити:

– Мені ця ідея здалася ризикованою. Ви не думали про те, що вона може поцікавитися, звідки лист узявся біля її тарілки. Наприклад, запитати кельнера? Або взагалі показати листа матері.

– Звичайно, думав. Але якби ви бачили цю дівчинку, цю слухняну, полохливу милу істоту, яка злякано озиралася навіть тоді, коли їй траплялося випадково сказати щось трохи голосніше, тоді б ви також зрозуміли, що всі побоювання марні. Бувають такі дівчата, з якими можна робити все що завгодно, бо їхня сором'язливість не знає меж, а самі вони страшенно безпорадні й готові витримати найстрашніші знущання, бо ніколи не наважаться поскаржитися комусь хоча б словом. Я з посмішкою спостерігав за нею і тішився, що моя гра виявилася настільки вдалою. І тут вона повернулася, а мені кров застукотіла у скронях, бо це була вже зовсім інша дівчинка, вона навіть ходила не так, як раніше. Тепер її хода була нервовою і нетерплячою, обличчя палало від збудження, а зворушлива сором'язливість прикрашала її незграбність. І такою вона залишалася весь день. Її погляд шукав чогось, вивчав одну за одною віконні шиби, ніби там могла ховатися таємниця, зупинявся на кожному, хто проходив повз, одного разу черга дійшла і до мене, але я обережно уникнув необхідності дивитися їй в очі, щоб не зрадити себе навіть необережним помахом вій. Але протягом цієї короткої миті я відчув таке нетерпляче питання в її очах, що мені стало лячно. Уперше за багато років я подумав про те, що не існує нічого більш небезпечного, спокусливого і гріховного, ніж запалити цей перший вогник пристрасті у дівочих очах. Потім я дивився, як вона

сидить між обома жінками, пальці її заснули, а рука час від часу потай торкається сукні на грудях. Я був переконаний, що саме там вона заховала листа. Гра захопила мене. Ще того ж вечора я написав їй другого листа, а потім продовжував надсилати свої послання щодня. Мені самому стало цікаво відтворювати у листах почуття юного закоханого, імітувати пристрасть, яка палає все сильніше, це було трохи схоже на спорт або ж полювання, коли мисливець переслідує свою жертву або готує на неї пастку. Мій успіх був настільки великим, що я аж злякався цього і вже хотів був припинити гру, та спокуса була занадто сильною, і я не стримався. Дівчина стала рухатися легко й поривчасто, ніби танцювала, якась своєрідна і нова краса проявилася в рисах її обличчя. Мабуть, ночі тепер складалися для неї з суцільного чування і чекання нового листа, бо вранці її очі були темними, з тінями під очима, зате весь час палали вогнем цікавості. Вона почала приділяти своїй зовнішності значно більше уваги, ніж раніше, вплітала у волосся квіти, її руки торкалися предметів із неймовірною ніжністю, а в погляді світилося запитання. Вона розуміла, що автор листів перебуває десь поблизу, бо тисячі дрібниць, про які я писав, неминуче про це свідчили, – невидимий Аріель,[25] який наповнює повітря музикою, кружляє десь поблизу, підслуховує найпотаємніше, але не хоче показатися. Вона так змінилася, що це не пройшло повз увагу навіть обох її тупуватих супутниць, і вони час від часу ледь помітно всміхалися, спостерігаючи доброзичливим і цікавим поглядом за її рухливою фігуркою і розквітлим личком. Її голос тепер став значно мелодійнішим, голоснішим, сміливішим, вищим, в її горлі часто щось тремтіло, ніби з нього от-от вирветься переможний спів… Але ви знову смієтеся!

– Ні, ні, будь ласка, продовжуйте. Я тільки хотів сказати, що ви дуже добре розповідаєте. Відчувається талант оповідача, ви могли б писати не гірше за наших відомих новелістів.

– Цим ви, мабуть, хотіли б увічливо натякнути мені, що я розповідаю, як ваші німецькі письменники, – пафосно, сентиментально, страшенно розтягнуто і нудно. Що ж, буду лаконічнішим! Маріонетка слухняно танцювала, а я обдуманими рухами смикав за нитки. Часом я відчував

на собі її чіпкий погляд, тому вирішив відвести від себе будь-які підозри і натякнув, що автор листів може відпочивати в одному з сусідніх санаторіїв, а на цей бік озера щодня приїздить у човні або на пароплаві. І тепер я часто зустрічав її на березі, коли чути було, як гуде пароплав, наближаючись до берега. Вона тікала з-під материнської опіки і, зачаївши подих, роздивлялася пасажирів, що висідали на берег.

І ось одного туманного пообіддя, коли я не мав що робити і спостерігав за нею, трапилася одна дивна пригода. Серед пасажирів був вродливий юнак, вбраний із екстравагантною елегантністю італійця. Він подивився на берег і зауважив розпачливий і питальний погляд дівчини, яка наполегливо виглядала когось у натовпі. І вона миттєво почервоніла і засоромилася, усміхнулася сама собі. Юнак здивувався, але зацікавився і почав придивлятися до неї уважніше. Це зрозуміло: на його місці так зробив би кожен, якби відчув на собі жагучий погляд, сповнений тисяч запитань і замовчувань. Хлопець осміхнувся і пішов за нею. Вона втекла і заховалася, переконана, що нарешті зустріла того, кого так довго шукала, побігла геть, але озирнулася: це була вічна гра між бажанням і страхом, тугою й соромом, гра, у якій завжди перемагає солодка слабкість. Це додало йому сміливості, і він поквапився наздогнати її, а коли опинився уже зовсім близько, я врешті злякано усвідомив, що все якось дивно заплутується, але, на щастя, нагодилися обидві опікунки. Дівчинка побігла до них, ніби злякана пташка, юнак з обережності відступив, але їхні погляди ще раз зустрілися і жадібно прикипіли одне до одного. Після цього я мало не припинив гру, але не зміг перемогти надто сильної спокуси, тому використав цей випадок і того ж вечора написав їй довгого листа, який мав підтвердити усі її припущення. Тепер мені було цікаво побавитися уже з двома людьми.

Наступного ранку мене перелякало тремтіння і сильна розгубленість на її обличчі. Замість щасливої схвильованості вона була дивно знервована, очі червоні й вологі від сліз – здавалося, якийсь біль мучить її, проникає аж до глибини душі. У її мовчанні ховався розпачливий крик, на чолі лежала темна тінь, у погляді причаїлася гіркота, а тимчасом я очікував побачити ясну і тиху радість. Я злякався. Уперше все сталося

не так, як я передбачав, маріонетка не послухалася і танцює по-своєму. Я намагався зрозуміти причину і не зміг. Власна гра видавалася мені все більш моторошною, і я не наважувався повернутися до готелю аж до вечора, щоб уникнути докорів у її погляді. А коли повернувся, то все зрозумів. Стіл не накрили, сім'я поїхала додому. Вона змушена була їхати геть, так і не встигнувши сказати йому ані слова, зізнатися у своїх почуттях, у тому, як сильно її серце билося від того пам'ятного дня, коли він написав їй уперше. Її насильно потягнули за собою, вирвали із солодкого сну і повезли до якогось маленького провінційного містечка. Про це я не подумав тоді, тому мене досі переслідує її останній погляд, ніби звинувачення, – цей вибух гніву, муки, зневіри і гіркого болю, яким я невідомо наскільки сильно розтривожив її життя.

Він замовк. Ніч ішла за нами, а місяць, майже наполовину закритий хмарами, поблискував химерним нерівним світлом. Здавалося, що зорі, далекі вогники і навіть шматочки поверхні озера зависли поміж гілками дерев. Ми мовчки йшли далі. Після тривалої паузи мій супутник нарешті продовжив:

– Ось і вся історія. Хіба з цього не вийшла б цікава новела?

– Не знаю. У кожному разі це одна з тих історій, які я обов'язково запам'ятаю, і я вам дуже вдячний за неї. Але не знаю, чи вийде з неї аж ціла новела. Непогана тема, від якої можна відштовхнутися. Бо люди, про яких Ви розповіли, не показані по-справжньому, вони лише торкаються одне до одного, їхні характери ще не сформувалися, не проявилися. Потрібно дописати їх до кінця.

– Я розумію, що ви маєте на увазі. Розповідь про те, що відбувається з дівчиною після повернення додому, у невеличкому провінційному містечку, про трагічну рутину щоденного існування…

– Ні, не це. Панянка не дуже мене цікавить. Як і її подальша доля. У такому віці вони всі однакові, якими б загадковими і незвичайними не

видавалися самі собі, увесь їхній досвід негативний, а тому одноманітний. Дівчата такого типу виходять заміж за порядних хлопців зі свого оточення, коли приходить пора, а ця пригода стане найяскравішим із її спогадів. Подальша доля цієї особи мене не цікавить.

– Дивно. Наприклад, мені не зрозуміло, що цікавого Ви бачите у постаті юнака. Усі ці звабливі і гарячі випадкові погляди, таке трапляється в юності з кожним, більшість взагалі не помічає цього, а решта швидко забуває. Треба дожити до глибокої старості, щоб збагнути, що, можливо, саме це і є найблагородніше і найглибше з того, що може трапитися з людиною у дні її юності.

– Але юнак мене теж не цікавить.

– А хто ж тоді?

– Я би попрацював над старшим паном, автором листів. Мені здається, що неможливо безкарно писати палкі листи і уявляти себе в ролі юного закоханого. Це має наслідки в будь-якому віці. Я би спробував описати, як ця гра перетворюється на серйозну проблему, як чоловік намагається переконати себе, що він панує над грою, тоді як гра давно запанувала над ним. Дівчина розквітає, а він недооцінює небезпечність цих чарів, йому здається, що він лише сторонній спостерігач, та насправді все це зачіпає його значно глибше. І момент, коли все раптом виходить з-під контролю, стає для нього вирішальним, відтоді він уже не може жити без цієї гри і без своєї іграшки. Мені здається цікавою саме ця паралель, яка робить старшого чоловіка схожим на юного хлопця, бо вони обидва відчувають себе не зовсім повноцінними коханцями. Я би описав непевність і неспокій цього чоловіка, примусив би його хвилюватися і поїхати слідом за нею, щоб тільки побачити її. Але в останній момент він так і не наважився би з'явитися їй на очі. А потім я би примусив його через рік приїхати на те саме місце у сподіванні на щасливу випадковість, яка допоможе йому ще раз зустріти дівчину і перемогти долю, але доля буде невблаганною… Я би так уявляв собі цю новелу, і це було б…

– Надумано, фальшиво, неправдоподібно!

Я здригнувся. Він викрикнув це захриплим і тремтячим голосом, у якому звучала майже погроза. Таким збудженим я його ще не бачив. І миттю збагнув, що випадково зачепив його за живе. Він різко зупинився, і мені стало соромно, коли я побачив, як вітер перебирає пасма його сивого волосся.

Я хотів поміняти тему. Але тут він знову заговорив. Тепер його голос уже звучав спокійно, був глибоким, м'яким і трохи сумним.

– Хоча, можливо, ви й маєте рацію. Може, так буде навіть цікавіше. L'amour соыte cher aux vieillards.[26] Здається, саме так Бальзак назвав один зі своїх найзворушливіших романів. І з такою назвою можна було б написати їх ще чимало. Але старі люди, які знають усі найбільші таємниці кохання, охоче розповідають про свої колишні перемоги, але не про слабкості. Вони бояться здатися смішними, хоча усі ці речі все одно випадкові, залежні тільки від примхливого коливання маятника вічності. Думаєте, випадково загубився саме той розділ спогадів Казанови, в якому він старіє і з войовничого півника перетворюється на кастрованого півня, зі зловмисника на обдуреного? Можливо, його рука просто не змогла написати про це, а в серці забракло мужності.

Мій співрозмовник подав мені руку. Його голос знову був спокійним, хвилювання і роздратованість зникли.

– Добраніч! Я бачу, що розповідати молодим історії у літніх сутінках – справа небезпечна. Після цього можна погано спати і бачити бурхливі сни. Добраніч!

І він пішов у темряву своїм усе ще пружним, але вже сповільненим тягарем прожитого кроком. Було вже пізно. Але втома, яка досі огортала мене на самому початку теплих літніх ночей, сьогодні відступила під тиском вражень від цієї дивної історії. Так буває завжди,

коли маєш справу з чимось незвичайним або ж коли переживаєш чужі пригоди як свої власні. Тож я пішов темною стежкою далі, аж до вілли Карлотта, яка спускається мармуровими сходами до самої води, і сів на одну з прохолодних сходинок. Ніч була чудова. Вогні Белладжіо, які раніше поблискували між деревами, мов світлячки, тепер здавалися недосяжно далекими, відсвічували у воді і поволі пропадали один за одним у густій темряві. Озеро лежало переді мною мовчазне і чисте, мов чорний коштовний камінь, оправлений у прибережні вогні. Хвилі ритмічно вдаряли у сходинки, немов білі руки по білих клавішах. У бездонному небі світилися зорі – тисячі далеких вогнів. Вони були непорушні у своєму мовчазному світінні, тільки час від часу котрась вириваласа з вишикуваних рядів і кидалася в темряву літньої ночі, у долини, ущелини, поміж гір або у глибокі води, її несла сліпа сила, і вона була схожа на людське життя, підвладне непередбачуваності долі.